

Други део ове студије, након теоријских увида, доноси размишљања о томе како „слике и симболи“ рефлектују „духовност у својој трансисторијској мисији потраге за смислом“. Дан се бави начином на који митска свест префигурира феномене и односе у уметности, друштву и филозофији модерног доба како би се приказале „парадигме човековог смисла постојања и начинима откривања онтолошког смисла који је „централна чињеница код Елијадеа“. Одељци у којима разматра читаву палету слика и симбола у разним културама и традицијама кроз оптику мита као потребне, незаменљиве и суштински битне истините човекове приче у коме се трендови и стилови друштва и филозофије двадесетог века принципијелно не разликују од наративног и сазнајног императива у древним митовима.

Упркос компликованој тематици Елијадеове мисли која меандрира између мита, историје и религије с једне, и човековог искуства стварности с друге стране, Мариана Дан пише прецизно и јасно, готово романескним стилем. Начин на који нам ауторка ове студије представља Елијадеове идеје пружа увид у разноликост њених вокација професорке, песникиње и филозофа.

Др Александра В. Јовановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за англистику
ningi@sbb.rs

UDC 821.163.41.09 Mihailović D.(049.32)

ФАНТАСТИЧНА ПОЕТИКА СТВАРНОГ ЖИВОТА

(Роберт Ходел. *Речи од мрамора: Драгослав Михаиловић, живиој и дело.*
Лагуна, 2020)

Пред нама је значајна, опсежна, темељна, али исто тако веома узбудљива биографија нашег великог савременог писца и академика Драгослава Михаиловића, из пера њемачког слависте, такође члана САНУ, Роберта Ходела. Михаиловић и Ходел дугогодишњи су најприје познаници, а затим и пријатељи – и у овој књизи, премреженој подацима, позивањима на релевантне изворе¹, па чак и истицањем понеке нелогичности или недоследности – тај се податак о присној вези аутора и његовог саговорника не може пренебрегнути. Заправо, он доноси један суздран емотивни прелив, можда и незаобилазан током припреме грађе за историју једног

¹ Аутор се позива на монографске публикације и зборнике радова о Драгославу Михаиловићу, предговоре његовим дјелима, чланке о писцу, аутобиографске записе, интервјуе других аутора и новинара са Михаиловићем, допунску историографску научну грађу (чланци о историји Србије, о историји града Ћуприје, о друштвеним, политичким, социјалним и културним питањима у СФРЈ, о Голом отоку), на Михаиловићев приватни архив, али највише, природно, на двадесетак интервјуа које је сам обавио са писцем. „Први овим разговорима у првом плану су највише конкретна питања о животу и делима Драгослава Михаиловића, која треба да попуне постојеће празнине у биографији, те су често мало међусобно повезана“ (17).

дугог, необичног, готово чудесног живота. „Живот Драгослава Михаиловића је попут одисеје“ – на самом почетку, у предговору за српско издање записује Ходел, сигнализирајући кроз кратку, малтене лаконску одредницу са каквим се животописом сусрећемо.²

Иоле са писцем и његовим дјелом упознатом читаоцу хоризонт очекивања неће бити окрњен – у књизи су темељно претресене двије тематске линије, међусобно зависне – компликована, на тренутке изразито тешка и инспиративна судбина великог писца и логика и темпоралност његовог ауторског развоја. *Речи од мрамора* конципиране су хронолошки – поглавља су распоређена тако да се наизмјенично баве кључним тренуцима личног живота писца (смрт родитеља, школовање, заточеништво на Голом отоку, запослења, ступање у брак, рађање дјете, пријатељства³, итд.) и датумима изласка књижевних дјела (романи, збирке приповједака, драме, сабрана дјела, документарна проза, политичка есејстика) – одјељци наравно нису строго тематски раздијељени, него су нужно испреплетени.

Књигу отварају поглавља везана за рођење, најмлађе дане, затим дјечаштво Драгослава Михаиловића; у њима има ријечи о породичним приликама, социјалном миљеу у ком писац одраста, о рано изгубљеним родитељима, о присној вези са тетком која га је одгајила, о малом граду – Ћуприји, у којем проводи своје најраније године. Природно је, такође, што тема Голог отока и Михаиловића као младог политичког сужња (практично дјечака) заузима не само период фактичког робовања, него маркира цјелокупан пишевијек и рад, утискујући му жиг доживотне политичке обиљежености.⁴ Ова питања претресена су у *Речима од мрамора* у неколико наврата, са различитих временских дистанци и из неколико углова, поткрепљена разноврсним изворима. Али, ми бисмо нешто више пажње овога пута посветили другим аутентичним обиљежјима ове књиге, нечему због чега нам се она чини нарочито драгоцјеном.

Ријеч је, најприје, о томе да су дијелови тих разговора из првих одјељака важни не само због чињеница о животу писца (на примјер, нешто шира напомена о „двострукости“ пишевог презимена, алтернацији Михаиловић/Михајловић или

² Књига на четвртој страни доноси сљедећу напомену: „Овај текст објављен је први пут у краћој верзији на немачком језику у књизи: Dragoslav Mihailović, *Wie ein Fleck zurückblieb: Erzählungen – Leben, ausgewählt, übersetzt und mit einer Einleitung versehen von Robert Hodel* Mit einer ausführlichen Einleitung zu Werk und Leben von Robert Hodel [Драгослав Михаиловић, О томе како је остала флека. Приповетке – живот, избор, превод и предговор Роберт Ходел], Leipzig, Leipziger Literaturverlag, 2018.

Књигу је, не треба пропусти да се нагласи, изванредно превела и приредила Мина Ђурић.

³ Врло су занимљиви, поткријељени грађом из приватног Михаиловићевог архива (писма, фотографије, разгледнице), они дијелови разговора којима је тема блиско пријатељство Михаиловића са Бориславом Пекићем, Данилом Кишом, Мирком Ковачем. Одјељак у коме писац свједочи о томе како се Андрић, на свој пословично дискретни, скоро тајновити начин, ставио у заштиту прогоњеног писца, изузетан је, а бескрајно забавна хуморна епизода о заједничком пропуштању обавеза са Мешом због Селимовићеве огромне страсти – фудбала.

⁴ „Па, први документ против мене написан је у мом досијеу када сам имао осамнаест година! Да ли знате шта значи послати дечака од деветнаест година на Голи оток?“ (59) На страни 87, пак, наилазимо на сљедећу информацију: „Преглед досијеа донео је писцу још нека болна сазнања. Морао је да се суочи са открићем да је последњи унос о њему био сачињен у фебруару 1990. године“.

податак да је у неколико наврата лијечен од туберкулозе) и пресудним догађајима и утицајима у најпријемчивијим данима човјека – у дјетињству, него стога што доносе и понеку реченицу о општим културним, економским, социјалним приликама, српског друштва деценију пред Други свјетски рат. (Драгослав Михаиловић рођен је 1930. године.) Саговорник ауторов је, дакле, истовремено и субјекат и „објекат“ биографије. Сам Михаиловић се не либи, при томе, ни да преиспита понеку мрачну и болну тајну из сопствене прошлости. Тако је епизода о смрти мајке донекле демистификована већ у првим поглављима:

У мојој породици такође постоји тајна моје мајке (...) била је свадба, моја мајка је играла на колу у тој свадби. То је била зима, ознојила се, легла знојава у хладну собу да се одмори, заспала је, и кад се пробудила, била је болесна. И то је било објашњење за то. (...) И из тих реченица ја сам касније могао да закључим да није била туберкулоза моје мајке у питању, него да је био неки абортус урађен онако како су то жене радиле (17–18)⁵.

У првим поглављима је, такође, очевидан и један од важних принципа путем којих је грађа организована а казивање вођено – својеврсно сучељавање интимног, разговорног дискурса са одговарајућим пасажима из Михаиловићеве прозе. У одјелку који описује прве школске дане Михаиловићеве, у чешкој школи, Ходел компонује напоредни диптих од исказа самог писца и од уломка из романа *Гори Морава* (означено као аутобиографски). У роману се, подвлачи стилску и разликовану црту Ходел, „нешто тамнијим тоновима описују прва школска искуства“ (30), што нас враћа старој херменеутичкој недоумици оличеној у питању до које мјере аутобиографски роман мора бити поуздано чињеничан да би истовремено био и биографија и интимна историја. Води нас, такође, и ка дилеми да ли има нечег аутентично поетичног у инхерентој непоузданости сјећања, с обзиром и на то да смо сви ми, на овај или онај начин, непоуздани наратори сопствених живота – како тврди савремена психологија. Ходел се, свакако, не устручава да подвуче одређене дискрепанце настале или због „рупа“ у сјећању, недостатка података, или због другачијих навода или интерпретација у одређеном временском одсјечку. Један такав индикативан случај налазимо на страни 45, када Ходел говори о Михаиловићевим сјећањима на пропаганду у вези са сељачким задругама („Могуће да се писац није присетио сасвим тачно“, биљежи аутор).

У овом првом дијелу наилазимо на још један изванредан детаљ, који при површњијем читању може лако да нам промакне. Ријеч је о епизоди, тј. Михаиловићевом сјећању на то како његовој тетци, неписменој жени, син чита Вукове пјесмарице и она их учи наизуст и даље говори. Сцена је изванредна не само стога што бар донекле коригује теорију о фиксацији, безмало смрти усменог процеса онда кад се дјело забиљежи и публикује, него и зато што илуструје непрестано претаканье усменог у писани и писаног у усмени дискурс – што је процес суштаствен за цјелокупну поетику Драгослава Михаиловића и сваки ред његовог импозантног дјела, али нарочито за канонске романе *Кад су цвешале њиве* и *Пејријин венац*.⁶

⁵ Овај наратив о галопирајућем оболевању и смрти младих жена усљед физичког напора и неопрезног расхлађивања познат је и ауторки ових редова, као нешто чиме су се објашњавале бројне нагле смрти, у првој половини двадесетог вијека, младих жена из породице и сусједства.

⁶ Истицање значаја језичке мелодиозности важан је поетички индикатор посматраног писца колико и незаобилазан традицијски фактор. На извјестан начин гетоизирани мелодијски потенцијали жаргона и дијалеката букнули су у Михаиловићеву прозу. Премда су

И сам Роберт Ходел, сматрамо да је неопходно истаћи, посједује истанчану приповиједну жицу. Само у наративне послове потпуно неупућеног читаоца може заварати позиција редактора и повремено коментатора, што се скромно повлачи иза опсежних исказа интервјуисаног писца, при чему се комбинују разговори које са Михаиловићима воде други аутори, новинари и сам Роберт Ходел у неколико наврата. Осјећање за приповијест одаје се и у ситницама, детаљима, као нпр. када аутор биографије, због избјегавања монотоније, повремено назива писца „Недељкиним супругом“ (онда када Недељка Михаиловић сама учествује у разговору), али и неким другим, очигледнијим приповиједним рјешењима. Једно од њих, за нас нарочито успјело, јесте рефренично понављање разговорног склопа „и тако...“, који својом фреквенцијом као да реферише на неку бескрајну причу. Овај редувантни (за сам садржај) прозни напјев могао је да ишчезне из коначне верзије текста без икакве штете по базичну информативност, али са озбиљним посљедицама по његов изражајни потенцијал. Случај неодољиво почиње на личи на прецизно изнађену синтагму којом Ходел описује Михаиловићев приповиједни поступак – на *некоментирисану нејосредност фиђуре која ѿријовега*. Када Ходел стави напомену „смеје се“ уз неки горак, или отрован Михаиловићев (ауто)цинизам („то је месец или два откако сам ја дошао у логор и ја читам *Хамлеџа* [Смеје се]“, стр. 75), у тим тренуцима помаља се најаутентичнији одбљесак посматране личности.

Наслов овог текста стога се не односи само на чувену Јеремићеву одредницу *сѝварносне ѿрозе* (коју је понијело, осим прозе Драгослава Михаиловића, и дјело Милисава Савића, Видосава Стевановића, нешто раније великог Миодрага Булатовића, затим Слободана Селенића, Мирослава Јосића Вишњића, итд.⁷), него и на поезију свакодневног живота коју генерише Михаиловићев говор у овој књизи, илузију непосредног саопштавања коју Ходелово приређивање чува.

Ходел, сасвим оправдано, доста простора у Михаиловићевом исказу даје његовим аутопоетичким одређењима. На страни 239 проналазимо опис транспозиције стварности, нарочито живућих, стварних личности у наративно ткање. „Имена историјских личности овде (тема је роман *Злоћвори*, прим. Н. Б.) имају романескнуну, а не историографску улогу“ да би „створиле уверљиву збиљску потку на којој се могла изаткати оваква књижевна фикција“. И онда када сам писац пропушта да нагласи која је стварна личност могућа инспирација за одређени лик у роману или приповијести, Ходел га често на то враћа.⁸ С друге стране, иако сам Михаиловић неријетко и децидирано подвлачи разлику између документаристике и стварносне

Тикве „урбана“, а Венац „рурална“ проза, вриједи напореда ставити њихове описе из уста самог аутора: „језик *Тикава* сам упио као жубор и пев једног града у којем сам после затвора и логора нашао слободу“ (131) и, о *Венцу*: „тај језик је мене просто потресао кад сам видео и чуо како то може да звучи. Кад сам ставио на папир и чуо, боље рећи видео како он може да пева, био сам усхићен“ (188).

⁷ Ходел не пропушта, на неколико мјеста, да успостави корелацију између стварносне прозе и чувеног црног таласа југословенског филма.

⁸ Из ове препознатљиве поетичке одлике Михаиловићевог приповиједња, а нарочито потенцираног поступка сказа у романима *Кад су цветале тикве* и *Петријин венац*, проистекло је за писца мноштво необичних ситуација, у распону од комичних до изразито непријатних. О првом писац каже: „Што је још смешније, мојим литерарним триковима наседају и неки прави Душановчани из оног времена, који још копају по сећањима да одгонетну под којим се књижевним именима крије ондашњи прави становник тог краја (...)“ (149), а о другом, пак: „Са Петријом сам имао грозне петљавине, и то управо због околности и начина како сам ту књигу писао“ (188). „Петљавине“ су се извргле и у дуготрајан судски процес, у коме је

прозе, да границе нити су тако јасне нити их је могуће чврсто установити свједочи и став из *Голој ошћока* према коме он не жели да говори као објективан научник, него као „сведок, жртва и учесник“ (229). Лаконска изјава, издигнута скоро до поетичког креда – „Ја сам се трудио да не обмањујем“ – свједочи колико о карактеристикама дјела толико и профилу личности писца кога упознајемо као човјека, а не само као аутора. *Смрти аутора* у нараторлошком смислу испоставља се с Михаиловићевом случају као неуспео експеримент.

Кроз вишекратне разговоре Ходел настоји да Михаиловића наведе да дефинише своје кључне поетичке постулате. Писац није опсежан ни детаљан у одговорима. Проблеми, које је Ходел означио као поетолошке, нешто опширније се разлажу, на примјер, на страни 201, али и тада писац више говори о сумњи у сопствене способности и рвању са грађом: „једног тренутка се појавила пукотина између ширине романеског захвата и могућности главног јунака да га својом визијом савлада“ (201), „увек сте у сукобу са својим способностима (...) текстови с извесним проблемима у односу на материјалну истину“ (201). Понекад, додуше ријетко, буде ријечи о (само)идентификацији у односу на неке друге ауторе (у неколико наврата апострофиран је Солжењичин). Увид у одређени поетички принцип код овог писца долази при накнадном ишчитавању, при редиговању, када он, према сопственом свједочењу, примјећује да је нешто написао „поштујући некакве принципе, некакву поетику“ (245). Ходел због тога, чини се, резимира као научник и свесрдни проучавалац Михаиловићевог дјела да у цјелини овог новелистичког опуса „могу да се препознају два карактеристична одређења. Док је у неким приповеткама наглашена радња, а као тема су углавном узете тешке људске судбине, друге се заснивају на изостављеном сижеу и истакнутим сликама свакодневице“ (123). Ово, дакако, није једино мјесто на коме се Ходел изјашњава о природи Михаиловићевог нарративног поступка, али је упадљиво да у овој књизи на том питању аутор нарочито не инсистира.

На самом крају, ван биографског нарративног мозаика сачињеног од аутобиографских исказа Михаиловићевих, прозних и научно-коментаторских пасажа Роберта Ходела, доносе се и хронологија живота и рада, попис награда и признања, списак екранизованих дјела, попис монографија и зборника радова о писцу, одломци из 11 текстова Михаиловићевих колега писца о његовом дјелу, као и именски регистар.

Књига *Речи од мрамора*, осим што даје неоцјењив допринос нашој биографистици и проучавањима дјела великог савременог писца, истовремено је и једно наративно огледало, једна бар на тренутке, *аутобиографија о другим*. Јер, читајући је, колико год он настојао да се сакрије, обликује се и личност самог аутора, Роберта Ходела, и читаоцу је потпуно јасно колико је у њему, осим научне педантности, и готово дјетиње радозналости, непрекидно будне посвећености свом предмету.

Др Недељка В. Бјелановић
Институт за књижевност и уметност
Београд
nperisic@gmail.com